

NORRLANDSGILLE – PRESENTATION AV NORRBOTTENS LANDSKAP

Norrbottningarna inbjöd till träff den 14 nov för att presentera valda delar om Norrbottens landskap. Vi som arbetat med detta är Jan Angesved, Eina Frimodig, Anita Mirijamdotter och Waldemar Sannesson.

Lite fakta om Norrbotten

Yta:	26 829 km ²
Invånare:	194 002
Befolkningstäthet:	7,2 inv/km ²
Största stad:	Luleå
Landskapsblomma:	Åkerbär
Landskapsdjur:	Lavskrika
Landskapsfisk:	Siklöja

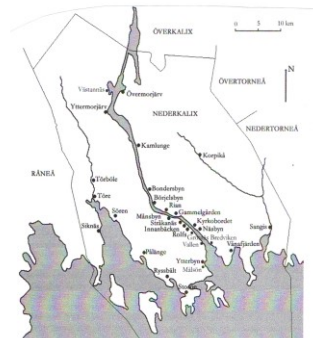

Fokus för presentationen var Luleå stad och Luleå älvdal, Kalixbygden, Råneå älvdal och Tornedalen, då vi har beröring till dessa delar. Tyvärr blev Jan sjuk men Anders Baudin hoppade in och gav sina minnesbilder av Luleå och Piteå samt, inte att förglömma, Gammelstads kyrkstad som 1996 upptogs av UNESCO på listan över världsarv.

Kalixbygden

Eina Frimodig från Bondersbyn berättar om Kalix med sina byar.

*Kalix församling med sina medeltida
byar (innanför den ritade linjen)*

Bland tidiga bruk som fanns från 1650-talet och framåt var Kalix Kopparbruk. I slutet av 1700-talet påbörjade flera bruk sin verksamhet exempelvis i Törefors och Björkfors. Rester finns kvar från en stor kolbotten som är Sveriges största kolmila. Vid två tillfällen besöktes Kalix marknad av Carl von Linné med lärjungen Lars Montin då de reste i norrländska fjällvärlden 1732 och 1739.

Ryssgraven är en massgrav med minnessten som finns i centrala Kalix där svenska och ryska soldater dog i fältsjukdomar under Finska kriget 1808-09. Sverige tvingades avstå från Finland till Ryssland.

Det finns fornlämningar efter samiska härdar 3-4000 år gamla i Töre som är kommunalt naturreservat. Lämningar från vikingatiden och bronsåldern har hittats i kringliggande byar.

Skärgården består av 792 öar. Storöhamn är en gammal fiskeby där man bereder löjrom och i byn Ryssbält finns gamla fiskebodar. Ryssbält är speciellt känd för sitt båtbygge. Sedan 2010 är Kalix Löjrom en skyddad ursprungsbeteckning.

Filipsborgs herrgård vid Kalixälvens mynning har tagit emot flyktingar från Finland när landet drog ut i krig mot Ryssland 1944. När kriget var slut flyttade de vuxna tillbaka och ett par tre barn stannade kvar i Sverige.

Kalix älv börjar i Kebnekajse och har sitt utflöde i Bottenvikens bräckta vatten och är 338 km lång. Flottning av timmer i älven har varit verksam under perioden 1896-1977. Från Överkalix flottades mycket kol och tjära från milor. Även smör, saltad lax och sik samt ved. I älven har det fiskats nejonöga (nätting) i tinor vid anlagda pator i forsarna. Fortfarande finns det laxpator vid Kukkolaforsen i Torne älv. Bondersbyn är starkt förknippad med notfiske av sik i Kalix älv. I älven finns även flodpärlmussla. I Bondersbyn har funnits skickliga båtbyggare av speciella modeller för strömmande älvar. Beredskapstiden 1939-1945 var omvälvande för

Bondersbyn där Eina vuxit upp. Byn ligger 12 km norr om Kalix på båda sidor av älven.

Den 30 november 1939 anföll Sovjetunionen Finland i det som kallas det finska vinterkriget. Landgränsen mot Finland skulle försvaras och mängder av material och människor från södra Sverige fraktades upp till Norrbotten. Bondersbyn med sitt läge i den så kallade Kalixlinjen skulle byggas. I området mellan Morjärv och Kalix och fram till finska gränsen fick Svea Ingenjörstrupp uppgift att röja, ploga vägar och göra övergångar av vattendrag och sankmarker. Inkvarteringen av den stora mängd människor som plötsligt dök upp löstes genom att de fick bo i de gårdar som över huvud taget hade något utrymme till övers. I Einas föräldrahem fick två män från Blekinge bo några år.

Hygienen för mobiliserade män ordnade ”Bastu-Pelle” genom ett lönsamt avtal med krigsmakten. Han skulle tillhandahålla uppeldad bastu och behövliga mängder varmt och kallt vatten. Han lärde männen att rulla sig i snön som en del i bastubadandet.

Under beredskapstiden fick Bondersbyn en fast broförbindelse över Kalix älv. Den invigdes 1942.

Raggdynan är det högsta kustnära berget och ligger 184 meter över havet. Fin utsikt ner mot Bondersbyn på ena sidan och Törefjärden på andra sidan. Som en del av Kalixlinjen byggdes där en militär fästning med stor port in i berget där lastbilar och andra fordon körde in i bergrummen. Porten är numera plomberad. På Raggdynan fanns även luftbevakningstorn i stålkonstruktion med trätrappor som nu ersatts med master för radio- och TV-kommunikation.

Under andra världskriget byggdes ett topphemligt fort med namnet Siknäsfortet. Det ligger 40 meter djupt i berget intill Törefjärden vid Töre hamninlopp som är Sveriges nordligaste djuphamn. Fortet byggdes för att försvara hamnen och för fientlig framryckning mot Bodens fästning. Numera finns möjlighet till guidad tur i kalla krigets fotspår där. Det är det enda fasta armébatteriet som bevarats i ursprungligt skick för eftervärlden.

En undervattensfarkost sågs i Törefjärden 1987. Numera finns miniubåten HMS Spiggen placerad vid Töre camping.

En gång i tiden var det mode att bära pälsar och pälsdetaljer av räv. I Bondersbyn fanns tio rävfarmare som var organiserade i Föreningen Norrbottens Pälsuppfödare. En av farmarna var Einas far som började föda upp silverrävar i slutet av 1930 fram till 1955. Rävjägarna tjänade bättre på rävjakt än på ”hederligt arbete”.

Elektrifiering av byarna påbörjades före kriget. Befolkningen bildade själva belysningsföreningar. Medlemmarna ställde upp med arbetsinsatser, kapital och med personlig borgen för föreningens lån. Bondersbyns Belysningsförening bildades 1940 och avvecklades 1952 när ledningsnätet överläts till Vattenfall. Under dessa år var Einas far revisor i föreningen. År 1832 fick Bondersbyn ordnad postföring. Efter 175 år det vill säga 1980 avvecklades byns postkontor och det Kungliga Postkontorets sönderfall startade! Postnord ser ut att fortsätta i samma riktning!

Här har vi fått ta del av en kort sammanfattning av Einas presentation av Kalixbygden vid träffen om landskapet Norrbotten tisdag den 14 november 2017 i Växjö.

Råneå älvdal

Anita Mirijamdotter har sina rötter i Råneå älvdal, där hon är uppväxt, och i Tornedalen genom sin pappa, så hon valde att berättade om dessa områden.

Råneälven rinner upp i Råneträsk, vid foten av Dundret, och är Sveriges längsta skogsälv, 21 mil lång. Älvdalen har sedan urminnes tider nyttjats av människor för sin utkomst. Anita berättade om sin morfar som ansvarade för laxfisket i älven och att skogsbruk och flottning var en viktig utkomst för människorna som bodde där. Numera, är det friluftsbetonade aktiviteter som dominerar, framför allt fiske.

Cirka halvvägs nedströms finns Brännbergsfallet, en stor attraktion också idag. Anitas morbror brukade dyka där. Under forsacken hade vattnet skapat en urgröpfung så morbrodern brukade simma in där, vänta några minuter för att skoja med de som sett honom dyka – som då trodde att han drunknat – för att sedan dyka upp längre ned där strömmen inte var lika stark.

Anita fick lära sig som barn att ha stor respekt för älven, speciellt på våren då vattenflödet var högt och strömmen verkligt strid. Olyckor hände, speciellt vid flottningen, och speciellt teknik krävdes för att ro över älven så att man inte följde med strömmen.

Mitt emellan Niemisel och Råneå, i nedre delen av Råneå älvdal, ligger Melderstein. Detta är ett historiskt minnesmärke och kan sägas vara ursprunget till dagens gruvbrytning i Malmberget. I Melderstein anlades ett bruk på 1740-talet för att producera stångjärn ur järnmalm från Malmberget. Malmen fraktades längs älven med hjälp av renar. Bruksdriften fortsatte fram till 1892. En herrgård byggdes också som idag är en trevlig konferensanläggning. Melderstein är en sammanslagning av de första ägarnas namn, Meldercreutz och Steinholtz.

Om samhället Råneå, där Råneälven rinner ut i Bottenviken, berättade Anita om två begivenheter, Rånepärulan och kräftfiske. Flodpärlmusslor fiskades med början på 1920-talet till dess att flodpärlan blev fridlyst 1955. Dessa fiskades endast för sitt eventuella innehåll – den dyraste pärlan som hittades var värd 15-20000 kronor. Fritz Olsson, som startade sin guldsmedsaffär redan 1904 (i Luleå), brukade cykla till Råneå och köpa upp dyrbara pärlor samt tillverka vackra smycken av dessa.

Kräftfiske i Råneälven, som nu är en tradition, inleddes med att hushållningssällskapet planterade in kräftor (av arten flodkräfta) på 1950-talet. Kräftfisket är endast tillåtet under 2:a helgen i augusti. Då har kräftan hunnit växa till sig och dess skal har hunnit hårdna. Kräftan fiskas med giltigt fiskekort som anger tid (17-23) och antal burar som får användas (4 första dagen, 5 de övriga dagarna). Antal fiskekort som säljs är begränsat och de börjar säljas först dagen innan kräftfisket är tillåtet. På 1980-talet var det så stort intresse att köpa fiskekort till kräftfisket att många ungdomar tillbringade natten med att köa för fiskekort till sin familj. Detta var en spännande händelse, att bädda sig på trottoaren i en kö och övernatta för att säkert få tillgång till de eftertraktade fiskekort. Föräldrarna uppskattade givetvis sina ungdomars köande.

Tillsyningsmän kontrollerade att fisket skedde på tillåtet sätt och att de fångade kräftorna inte understeg 10 cm från klo till stjärt. Om de var mindre slängdes de tillbaka i älven så att kräftorna kunde växa till sig till nästa år.

Tornedalen – Laestadius, Korpela och Meänkieli

Anita är släkt med Lars Levi Laestadius – Laestadius sonson, Lorens Wilhem Niemi, var farfar till Anitas pappa. Mer om Laestadius stora släkt och arrangemang vid temaveckor och temadagar finns att läsa på <http://www.laestadiusfriends.se>.

Laestadius var född i Jäckvik, uppväxt i Kvikkjokk, och verkade som präst i Pajala och Karesuando församlingar. Han var även nykterhetskämpe, botaniker, lingvist, etnolog samt grundare av den inomkyrkliga väckelserörelse som uppkallats efter honom. En viktig del i Laestadius väckelserörelse blev kampen mot alkohol. Han såg hur alkoholen ledde till fattigdom och konflikter. Absolut nykterhet var enligt Laestadius det enda rätta för en verklig kristen. Denna fördömelse ledde dock till konflikter med traktens handelsmän som levde på att sälja brännvin.

Laestadianismen splittrades så småningom efter Laestadius död i två riktningar, östlaestadianismen och västlaestadianismen. Den östliga riktningen har sitt starkaste fäste i Pajala kommun och Tornedalen och har 3 000–5 000 anhängare. Den västliga riktningen är mer konservativ med asketiska ideal och avståndstagande från världsliga nöjen och alla former av flärd. I Sverige har den också på senare år ställt sig mer kritisk till svenska kyrkan jämfört med östlaestadianerna.

**Lars Levi Laestadius
(1800-1861)**

I slutet av 1920-talet etablerades Korpela-rörelsen i och med att Toivo Korpela kom till Tornedalen. Han hade växt upp i ett starkt religiöst hem i södra Österbotten och varit aktiv i östlaestadianismen. Korpela lockade snabbt många mötesdeltagare då han predikade i Karesuando och Kiruna. Men Laestidianrörelsen såg inte med blida ögon på Korpelas framgångar. Det antydde bl a att Korpela 'fallit i synd' och att han stoppat ekonomiska bidrag i egen ficka. Korpela lämnade då Laestidianrörelsen och hade ingen del i den fortsatta utvecklingen efter 1934.

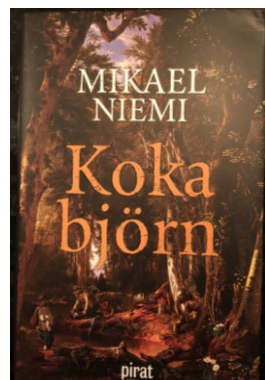
Sigurd Siikavaara från Aareavaara och Arthur Niemi från Lovikka blev de tongivande efter att Korpela lämnat Tornedalen och Sverige. De predikade att

människorna skulle genomgå provningar för att till sist uppnå frälsning och att en silverark skulle föra dem till Palestina. Niemi dog 1936 och så småningom ändrade då rörelsen karaktär. Man höll möten och förkunnade 'förbannelsevecka' och 'fröjdevvecka'. Men Silverarken uteblev. Siikavaara menade då att 'himmelsfärden' inte var konkret utan en andlig upplevelse och att han nu var delaktig av Kristi ande. Han förkunnade för sina anhängare att de nu kunde leva fritt tillsammans, att de var fria att spela kort, dansa, dricka alkohol och ha sex utan att behöva känna skuld. Efter detta infördes olika ritualer, alkoholförtäring och dans vid mötena för att 'tacka Gud för den nyvunna friheten'. Kort sagt, det spårade ur.

Om Korpela-rörelsen finns mycket att läsa, både mer faktabaserat och uppblandat med fiktiva händelser, t ex.

- Carl-Olof Bernhardsson: *Detta har hänt – autentiska kriminalfall i Sverige*, del II 1970
- Henning Sjöström: *Silverarken* (1969)
- Lennart Lundmark: *Protest och profetia*
- Bengt Pohjanen: *Dagning, röd!* (1988)
- Bengt Pohjanen: *Kristallarken* (1998)
- Bengt Pohjanen: *Trevliga djävlar* (2003)
- Bengt Pohjanen: *Tornedalska öden och äventyr I – Korpelarörelsen* (2015)

Meänkieli, vårt språk på finska, är ett språk som talas framförallt i Tornedalen. Detta är sedan år 2000 ett av våra minoritetsspråk. Meänkieli består av tre huvuddialekter: Tornedalsfinska, Gällivarefinska och Jukkasjärvfinska. Tornedalsfinska pratas i Pajala, Övertorneå och Haparanda kommuner och har varit normerande för utvecklingen av Meänkieli. Gällivarefinska pratas i Gällivare kommun och det specifika för denna dialekt är att den också har låneord från samiska. Jukkasjärvfinska benämns också Vittangifinska, Lannankieli eller enbart finska. Strukturen är fortfarande baserad på de nordfinska, öst- och västfinska dialekterna, men den har också fått en del influenser från svenska språket. 25000-40000 personer i Norrbotten talar/förstår meänkieli. Det är framför allt personer över 40 år som har en mer utvecklad kunskap av detta språk.

För att få en utförligare bild av Tornedalen, speciellt Pajalatrakten, Laestadianismens påverkan på kultur och leverne samt finskan (meänkieli) betydelse för hur man kommunicerar och hur språket påverkar personligheter, rekommenderas Mikael Niemis böcker, speciellt *Populärmusik från Vittula* och *Koka björn*.

Som avslutning på Tornedalen, Bastubaletten,
<https://www.svtplay.se/video/12438194/bastubaletten-forestallningen/bastubaletten-forestallningen-avsnitt-1?start=auto>

Här visas äldre män, ganska välkända i Norrbotten, som tillsammans med en kvinnlig koreograf från Stockholm arbetat fram en balett med fokus på bastu, dvs en viktig del i Tornedalens kultur. I denna video visar de slutresultatet och gör då en föreställning på Tärendöholmen.

Englundsgården, Näsbyn

Vår presentation av Norrbotten avslutades med att Waldemar Sannesson, bördig från Jämtland, berättade om sina minnesbilder med fokus på Näsbyn och Englundsgården. Waldemars fru var uppvuxen i Kalix. Hennes systers make härstammade från Englundsgården. Denna hade varit i hans frus släkt och hon hade växt upp där.

Englundsgården är numera ett byggnadsminne som representerar en stor kustnära bondgård. Fastigheten har följt släkten Englund sedan 1600-talet. Den nuvarande gården är troligen uppförd på 1700-talet och påbyggd under 1800-talets mitt. Gården var bebodd till 1957. Stiftelsen Englundsgården bildades 1963 som sedan dess arbetat för att återställa byggnader och inredning i det skick de var i slutet av 1800-talet. Flera inspelningar finns om Englundsgården, bl a <https://www.youtube.com/watch?v=VRBRx5h8fLM>

Waldemar avslutade med att ge oss också en kort historik över författare från Norrbotten som flyttade söderut, illustrerat med böcker som han hade med sig.